

ARCHITECTUUR- KWALITEIT VANDAAG

Hilde Heynen

Bart Verschaffel

Vlad Ionescu

Anne Malliet

Christophe Van Gerrewey

Ward Verbakel

KVAB STANDPUNTEN

74

Koninklijke Vlaamse Academie van België
voor Wetenschappen en Kunsten - 2021

INHOUD

Samenvatting	6
<i>Summary</i>	8
1. Inleiding	10
2. Maatschappelijke noden	12
3. Betekeniswaarde	19
4. Duurzaamheid	28
5. De moeilijke synthese. ontwerpintelligentie	33
6. Conclusies	36

4. DUURZAAMHEID

4.1. DUURZAAMHEID ALS UITGANGSPUNT

In de voorbije eeuw is er méér gebouwd dan ooit tevoren en zijn de steden exponentieel gegroeid. Dat ongebreidelde bouwen leverde zonder twijfel een belangrijke bijdrage aan de gezondheid en de verhoging van de levensverwachting: verbeterde woonomstandigheden, publieke voorzieningen, werkplaatsen... Maar we kunnen niet in hetzelfde tempo ruimte blijven innemen en bijbouwen. De 20ste eeuw heeft ontworpen en gebouwd vanuit de vooronderstelling van overvloed. Vandaag de dag weten we niet alleen dat grondstoffen eindig zijn, maar ook dat we sommige voorraden beter niet meer gebruiken. De reserve aan fossiele brandstoffen blijft beter in de grond als we willen vermijden dat het klimaat onherroepelijk verandert en heel wat plekken op aarde onleefbaar worden. Het mobiliteitsdebat gaat niet langer over een betere organisatie en de optimalisering van de circulatie, maar over minder verkeer en minder uitlaatgassen. We moeten (opnieuw), zoals de architectuur van de eeuwen voordien, leren denken vanuit de schaarste. Dat vergt inventiviteit.

'Economie' gaat niet meer over steeds meer groei, maar weer over zuinigheid, doelmatigheid en de spaarzame inzet van kracht en geld in onze gemeenschappelijke huishouding. Dat is niet in tegenspraak met de universele menselijke behoefte om de levensomstandigheden van mensen te verbeteren. Het gaat erom aan de behoefte aan comfort en welstand te voldoen met de juiste dingen. Bijvoorbeeld met schaars privaat autogebruik en weelderig collectief en openbaar vervoer en fietsverkeer, wat kleinere wooneenheden en tuinen maar een weelderige openbare ruimte met pleinen en parken, mooie publieke gebouwen en aangename, toegankelijke ontmoetingsplaatsen.

Duurzaam omgaan met de natuur en met grondstoffen houdt in dat de grondstoffen duurder moeten worden en de overige productiekosten relatief goedkoper. Renovatie en hergebruik zijn arbeidsintensief, maar sparen grondstoffen. Spaarzaam omgaan met dure grondstoffen en de bevordering van relatief goedkopere arbeid en een circulaire economie besparen op transport. Het ontwerpen en het bouwen moeten gericht zijn op verbetering, vervanging of renovatie, en zo op een verbeterde collectieve weelderige woonwijze, met een luxueuze openbare infrastructuur en publiek transport, en met globaal meer levenskwaliteit en luxe voor iedereen: voor een geringer budget, met minder ruimtebeslag en met een verminderde uitstoot.

23. Deze ideeën hebben al impact op een aantal recente stadsprojecten. Zo stuurde AG Vespa de herontwikkeling van het voormalig militair Hospitaal in Antwerpen in de richting van een groene en autoluwe woonbuurt. Samen met architecten werd een gesloten eiland in de stad omgevormd tot een gemengde woonbuurt, met tal van woontypes (rijwoningen, flats, lofts...), een kindercrèche, enkele restaurants, werkplekken en een collectieve moestuin op het dak. De wijk omvat zowel sociale als marktconforme woningen.

23.

24. Het cohousingproject De Schilders in Gent (Havana) is een compact bouwproject van acht wooneenheden met zowel private terrassen als een grote deeltuin. De garage, die men verplicht was te bouwen, huisvest een deelwagen en doet ook dienst als gemeenschappelijke ruimte, naast het salon, de deelkeuken en de muziekkamer. Samen bouwen levert hier heel wat extra's op, waardoor de woondroom van 'iedereen op z'n individuele kavel' stilaan begint te verdampen.

24.

25. Het hergebruik van gebouwen kan ook tijdelijk zijn. Steeds vaker worden gebouwen in afwachting van een grote renovatie of herbestemming voor een tijdje ingenomen door nieuwe spelers. Zo hertekende Laura Muyltermans voor AWB en heel wat andere gebruikers een verdieping van het voormalige Actirisgebouw aan de Beurs in Brussel tot een tijdelijke werkplek. Het project huisvest ook een tijdelijke coworking/lunchbar/evenementenruimte (FIRMA+CANTINE) en allerlei kunstenaarsateliers en creatieve bedrijven. Zo demonstreert deze tijdelijke inname hoe het nadenken over de toekomst van gebouwen en buurten ook al doende kan gebeuren.

25.

4.2. DUURZAAM BOUWEN ALS GELEGENHEID VOOR KWALITATIEVE ARCHITECTUUR

Het uitdijen van onze agglomeraties in de naoorlogse periode werd mogelijk gemaakt door de beschikbaarheid van individuele mobiliteit: eerst door de aanleg van de spoorwegen en vervolgens door de auto. Zoals de auto het probleem van de ruimtelijke (wan)ordering heeft gecreëerd, zo hebben de technieken van verwarming, airconditioning en goedkope energie, de architectuur en de stedenbouw in de vorige eeuw fundamenteel veranderd. De gebouwen zijn ervan afhankelijk gemaakt. Een kwart tot een derde van de bouwkosten gaat vandaag de dag naar die technieken. De gebouwschillen worden niet langer massief uit steen opgebouwd; ze hebben een meerlagige structuur met thermische isolatie. De chemische industrie lijkt de oplossing te hebben gevonden om het energieverlies van gebouwen te beperken, maar dankzij de thermisch geïsoleerde gebouwschil kunnen de energieverliezen worden beperkt zonder over compactheid te moeten nadenken. Wat die keuze betekent voor de levensduur van gebouwen en voor hun renoveerbaarheid, maar ook voor de afvalproblematiek of recyclagemogelijkheden, blijft daarbij buiten beschouwing.

Het besef van de schaarste moet echter leiden tot compactere, betere en innovatievere oplossingen. Duurzaamheid vraagt om compacter te bouwen en om het ontwikkelen van innovatieve low-technology. Dat heeft consequenties voor het architectuurontwerp en het bouwen. Technieken hebben immers een eerder beperkte levensduur in vergelijking met de houdbaarheid van de structuur van een gebouw. Alle vooruitgang en klimaatinzichten ten spijt lijkt de levensduur van gebouwen in het algemeen eerder te verkorten dan te verlengen! Het recupereerbare casco omvat zelden nog de samengestelde, gelaagde gevels, in het beste geval nog de draagstructuur in gewapend beton. Hier en daar wordt de geringe levensduur wel al ter discussie gesteld. Het pleidooi van ex-bouwmeester bOb Van Reeth rond de eeuwwisseling voor het bouwen van 'intelligente ruïnes' heeft dan ook nog niet aan belang ingeboet. Gebouwen met een bouwkundige structuur die een zekere mate van autonomie hebben ten opzichte van hun huidige gebruik zijn te verkiezen, omdat ze daardoor geschikter zijn voor een ander toekomstig gebruik. De recente belangstelling voor het circulair bouwen en de circulaire economie voedt deze discussie. Naast de vraag naar het robuuste casco met een lange levensduur is er het voorstel van architect Thomas Rau dat een gebouw en zijn structuur demonteerbaar moeten zijn, zodat het uiteengenomen kan worden en anders of elders opgebouwd kan worden. Hij ziet gebouwen als een opslagplaats of bibliotheek van materialen die steeds opnieuw hergebruikt kunnen worden.

In Vlaanderen is rond het thema architectuur ondertussen een uitgebreid middenveld gegroeid, met stadsbouwmeesters, kwaliteitskamers, de Vlaamse Bouwmeester, autonome gemeentebedrijven enzovoorts. Dat is doordrongen van de waarden van duurzaamheid als integrale aspecten van een kwaliteitsvolle architectuur en gaat van daaruit het gesprek aan met opdrachtgevers, ontwikkelaars, ontwerpers en beleidsmakers (ambtenaren Erfgoed, omgevingsvergunning...). Daardoor fungeert dit middenveld als een katalysator om sociale en duurzaamheidsagenda's via architectuur en stedenbouw te implementeren. Inspiratie hiervoor komt vanuit verschillende hoeken, ook uit het buitenland.

26. Gebouw 2226 van Eberle illustreert hoe het primaat van de technologie in vraag gesteld kan worden en komt tegemoet aan een hedendaags verlangen naar luxueuze eenvoud en een kwalitatieve ruimtelijke beleving. De luxe zit in de weelderige, hoge ruimten, de rijke materialen en de 80 centimeter dikke buitenmuren zonder isolatie. De intelligentie zit in het meervoudig bruikbare casco, dat is geconcipieerd voor een levensduur van 200 jaar. De schaarste zit in de besparing op technische installaties: geen verwarming, geen koeling en geen mechanische verluchting. De thermische inertie van de gebouwmassa maakt dit mogelijk. Zo worden tegelijk de bouw- en de operationele kosten gereduceerd. Eenzelfde experiment vinden we in de baksteengevel-experimenten in een reeks huizen door BLAF Architecten. Daarin staat niet de regionalistische architectuur voorop, maar de mogelijkheid om een architectonisch antwoord te geven op de regelgeving inzake energieprestaties.

27. De 'big brick'-voorzetgevel, die is ontwikkeld door BLAF Architecten, zoekt een optimum tussen handbaarheid, productiemethode, zelfdragendheid, thermische capaciteit en het verminderen van koudebruggen. Het resultaat is een bouwsysteem dat werd ontwikkeld samen met baksteenfabrikanten, een inherente duurzaamheid aanbiedt en een architecturale vormgeving vereist.

26.

27.

28. Het Oostendse museum voor moderne kunst MU.ZEE is sinds 1986 gevestigd in het voormalige warenhuis S.E.O. (Spaarzaamheid, Economie, Oostende), naar een ontwerp van architect Gaston Eysse- linck uit 1948. In plaats van te wachten op de middelen voor dé grote renovatie heeft men recent het gebouw heringericht door het van zijn vorige verbouwing te strippen en het interieur van het oude warenhuis weer tot zijn recht te laten komen. Tegelijk met een nieuwe opstelling van de collectie zijn de architectuur, de openheid en de lichtinval hersteld. Met eigen middelen en mensen – en in samen- werking met het collectief Rotor – werd de verbouwing aangepakt. Waardevolle ele- menten werden in ere hersteld en materialen werden zo ontmanteld dat ze hergebruikt konden worden.

28.

29. In Bordeaux renoveerde men een woonensemble met 530 sociale woningen naar een ontwerp van architecten- bureau Lacaton & Vasal. Zij bedachten een intelligente manier om deze appartements- gebouwen uit de jaren 1960 een tweede leven te geven door het opdikken van de gevels met wintertuinen, terwijl het gebouw bewoond bleef. De glazen aanbouw zorgt tegelijk voor extra ruimte, meer licht en meer uitzicht in de woningen. Dankzij de nieuwe ruimte – half binnen en half buiten – kan men de woningen ook ther- misch verbeteren door ofwel zonnewarmte te capteren of ze juist af te schermen.

29.

situatie voor de renovatie

Met de regelmaat van een klok, zo lijkt het wel, barsten controverses uit over nieuwe architectuurprojecten en hedendaagse ingrepen in geliefde monumenten. Het Gravensteen in Gent en het Steen in Antwerpen zijn twee recente voorbeelden van hoe architectuur een debat over kwaliteit uitlokt tot ver buiten academische of architectenkringen. Ook in Leuven, Aalst en Hasselt zijn er projecten die aanleiding geven tot passionele proteststemmen. Dit standpunt wil redeneringen en argumenten aanreiken om dergelijke discussies te kaderen, en zo met meer diepgang het maatschappelijk gesprek over architectuur te kunnen voeren. Het vertrekt van een nieuwe invulling van de traditionele gedachte dat architectuur berust op het gelukkig samengaan van functie, vorm en constructie. Deze drie termen worden hier geherinterpreteerd als verwijzingen naar maatschappelijke noden, betekeniswaarde en duurzaamheid. Een goed architectuurontwerp navigeert tussen deze vaak tegenstrijdige verwachtingen, en dat vereist van de architect een stevige dosis ontwerpintelligentie. Het vereist ook dat het gesprek over architectuur continu gaande blijft, want er bestaan geen wonderformules of algoritmes die een oordeel over architectuurkwaliteit eens en voorgoed kunnen vastleggen. Evenmin kan men ervan uitgaan dat het hernemen van bepaalde historische vormtalen automatisch kwaliteit zou opleveren. De tekst wordt geïllustreerd met talrijke recent gebouwde projecten, die een concrete bijdrage leveren aan goede en betekenisvolle architectuur.

De reeks Standpunten van de Academie is een bijdrage tot het wetenschappelijk onderbouwd debat over actuele maatschappelijke en artistieke thema's. De auteurs, leden en werkgroepen van de Academie schrijven in eigen naam, onafhankelijk en met volledige intellectuele vrijheid. De goedkeuring voor publicatie door een of meerdere Klassen van de Academie waarborgt de kwaliteit van de gepubliceerde studies.